

Lázár Ervin Illés Ézsaiás-novelláinak világa

z Illés Ézsaiás-történetekből – melyeket Kemsei István nyomán egyetlen összefüggő történet szétrobbant darabjaiként is olvashatunk¹ – a pusztai és a városi lét határán egyensúlyozó, az előbbiből kiszakadó, az utóbbiba integrálódni nem tudó egyén konfliktusa, sorsa bontakozik ki a letelepedéstől a mindennapi létküzdelen át egészen a beletörődésig. A nagyvárosi környezetbe vetett hős érezhetően nem leli helyét a város forgatagában, folyamatos honvágya van, mely űzi otthona, a falu világa felé. Ez a köztes állapot jelenítődik meg *A kerek arcú*² című novellában, mely az Illés Ézsaiás-történetek³ első darabja.

Ézsaiás, ebben a történetben még fiatal diák, terményellenőrként tér vissza a falusi közegbe. Kívülállóként is otthonosan mozog ebben a világban, szimpátiája a szegény falusi gazdáé, sorsközösséget vállalva vele, segít neki becsapni a kiszipolyozó rendszert. Ennek ellenére mégis valamiféle kívülállás, tiszta becsületesség érződik tetteiből, melyek egyaránt emelik az elnyomó rendszer és a gazda erkölcsi szintje fölé: „Az asszony megint kijött, nézte a diákat, ahogyan a súlyokkal bíbelődik, és azt mondta:

– Az isten áldja meg, nem lehetne kevesebbet mérni?

– Hallgass! Eridj be! – mondta mérgesen a paraszt.

A diák fölnézett az asszonyra, elvörösödött.

– Nem lehet – mondta szigorúan.”

A gazda bármennyire is igyekszik megfejteti a diák múltját, nem tud semmit kideríteni róla, mint ahogy a későbbi történetekben sem derül ki annál több a prófétáról, mint hogy valami köze van a pusztához, ahol a gyermekkorát töltötte. Múltja ismeretlen, jelenében is csak annyi bizonyosságunk lehet, hogy prófétai neve és ezzel együtt küldetése van a számára felülről elrendelt térben és időben.

Már nevében is különleges, hiszen egyszerre két bibliai próféta nevét viseli. A prófétai név kötelezi, predesztinálja feladatára, küldetésére: hirdetni egy szebb világ lehetőségét, minél több embert meggyőzni arról, hogy rossz felé tart, forduljon vissza a kárhozatba vezető útról. Ezzel a névvel együtt szerepet vesz magára, egy magasabb, nem evilági ethosz hordozója és hirdetője lesz. A kettős bibliai név redundanciája nem az egyetlen olyan eleme a próféta sorsának, amely megfejtethetetlen marad. A titokzatosságot csak növeli Lázár Ervin azzal, hogy az egyes történeteket mindenféle bevezetés nélkül kezdi el mesélni, a körülményekre később sem derül fény. „– Ha odaülnék? – kérdezte a kerek arcú, akinek mongolos, kissé lágú vonású arcán a kegyetlenségnek nyomát sem lehetett látni” – hangzik a *Mit akar ez a kerek arcú*²⁴ első mondata. Ézsaiás sorsa azonban ezekből az epi-

zódszerű jelenetekből sem áll össze egységes képpé, ez a mozaikszerű ábrázolás jól példázza zavartságát, kiszolgáltatottságát, társtalanságát.

ILLÉS ÉZSAIÁS LEHETŐSÉGE A KAPCSOLATOKRA

Illés Ézsaiás a nagyvárosban igyekszik kapcsolatokat kialakítani, de ezek a kapcsolatok felemásra sikerednek. Létezik ebben a számára idegen világban mint egy hajótörött, felbukkan, majd eltűnik a tömegben, létéért küzdve igyekszik megkapaszkodni egy-egy segítséget jelentő társban, igazi lelki rokonra azonban csak ritkán talál, mert tudja, hogy testi és lelki problémáira a felszínes emberi kapcsolatok nem adhatnak választ.

A városlakókat jellemző felületes kapcsolatok helyett tartalmasabb, biztosabb kötelékek után vágyódik. Keresi az igazi szerelemet, de az nem jön el, kapkod, olyanok után fut, akik méltatlanok hozzá, míg az igazi társakat jelentő barátokat semmibe veszi. Később már annyival is beérné, hogy talál egy társat, akit – felismerve benne a lelke mélyén lappangó gyermeki ártatlanságot – kiragad a város fertőjéből, hogy ne magányos küzdelmet folytasson az életben maradásért.

Ezekben az elbeszélésekben rendszeresen felbukkan egy-egy nő, akiben összekapcsolódhatna a biztos múlt a jelennel, a fiú pedig újra meglelhetné elveszített biztonságérzetét. Szeretne valakihez tartozni a nagyváros őrült forgatagában: „A fiú várakozó, feszült tekintettel nézte Évát, segélykérően – a lány nem szerette ezt a tekintetet” – olvashatjuk a *Mit akar ez a kerek arcú?*-ban. Ilyen menedék lehetne a *Játék álarcban*⁵ című novellában a vörös hajú lány, aki „a lapulevelek, surranó kedves esti árnyak, libegő-szárnyú pillék és meleg nyári délutánok helyére lépett”, és ilyen Nellike (*Egy lapát szén Nellikének*)⁶ is, akit úgy csókol, mintha meg akarná váltani, mintha ki tudná menekíteni a rendes lányt a mindenkit mélybe rántó társaságból, hogy csakis a magáénak tudja: „Csak ne lett volna ebben a lányban annyi gyermeki meg annyi jó. Illés Ézsaiás [...] lelke legmélyén mindig úgy érezte, hogy Nelli jó és kedves.”

Érzik ezt a különleges erőt a vele kapcsolatba kerülő nők is, Nellike felismeri Ézsaiásban a belülről fakadó erkölcsi makulátlanságot, azonban a társaság, a városi emberek és az alkohol eltántorítja ettől a tiszta fiútól. „Veled akarok élni. Csak veled tudok élni – mondta Nelli. – Te olyan tiszta vagy [...] nem is hiszed. Minden jó, ami bennem van, belőled fakad. Nem akarom elveszteni! Vigyázz rám!” – tesz hitet a két világ kibékíthetősége mellett Nelli az *Egy lapát szén Nellikének* kulcsjelenetében.

Illés Ézsaiás tudatában van magasabb erkölcsiségének, ugyanakkor szeretné, ha társa is hasonló érzésekkel fordulna irányába, és elfogadná az ő múltját: „Csak addig volt ez a lány tisztességes, amíg velem volt, s csak akkor lesz tisztességes, ha velem marad, ki a franc vállalna érte ennyi szenvedést...”. Kemsei István szerint Illés Ézsaiás „...szerepköre legalább annyira profétikus, hogy egy olyan értéket hordoz magában, amelyet környezete már régen elveszített”.⁷ Illés Ézsaiás próféta-ként szükségszerűen kívülálló, és kívülállónak is kell maradnia, hiszen abban a pil-

lanatban, hogy megállapodik ebben a világban – békét köt a városi léttel –, elveszti egyéniségét, múltját, gyermeki énjét, tisztaságát, és nem lesz képes teljesíteni küldetését.

Ézsaiás kapcsolatai az eltérő világlátás miatt nem válhatnak kölcsönössé, sőt kiszolgáltatott helyzetéből adódóan szinte mindig alsóbbrendű ezekben a viszonyokban: „Ha ez a nő kedvesen ránézne, ő nem tudna ilyen egyszerűen visszamosolyogni, hála meg alázat lenne a tekintetében. Mint egy lapockán veregetett kutyának.” Értékrendje összezavarodik, makacsul ott is értékeket keres, ahol az egyáltalán nem található. Nem tudja elfogadni magányra, különbözőségekre ítélt prófétai sorsát, holott barátai figyelmeztetik hivatására; illúziókat kerget, amikor azt hiszi, hogy ő fogja megmenteni a városi embert a pusztulástól. Nem bízik az emberekben, keresi ugyan a társaságukat, de valami miatt mindig úgy érzi, hogy nem illik ebbe a körbe: „...érezte, hogy kiszorul a társaságból, de ez most különösképpen nem zavarta – máskor ilyenkor mindig zavarba jött vagy elszomorodott, nagy távolságot érzett maga és mindenki más között...”

Csalódnia kell az emberekben, azt tapasztalja, hogy a városi ember inkább törődik saját sorsával, mint másokéval. Kevés ember van („próféták meg arkangyalok”), aki igazán megérti a problémáit: „Ezekben nagyon jó volt, hogy észre vették az emberben a szomorúságot.” Nőkapcsolatai közül senki nem tud azonosulni céljaival, ehelyett mindannyiszor meg akarják változtatni. „Csak irigykedsz. Mert ez neked kimaradt. Azt hiszed csak az lehet rendes ember, aki tehénszart hordott fiatalokában” – hányja szemére múltját Nelli.

A *Búbos pacsirtában*⁸ a próféta­ságáról, determinált küldetéséről így vall Illés Ézsaiás: „Én tudom, hogy soha nem leszek romlott. Akármit csinállok, olyan vagyok, mint a kacsza, mondtam már neked... akármilyen piszkos pocsetákban virityöl, utána kimászik, megrázza magát, és hófehér. Én ilyen vagyok.” Egy zárt, biztonságot nyújtó, határozott erkölcsiséggel felruházó közegből indul a hős, és eljut egy idegen, hideg, bizonytalan világba, ahol árván, egyedül kell szembenéznie a veszélyekkel, ráadásul csak a múltjával végleg leszámolva illeszkedhet be ebbe az új közösségbe.

A MÚLTBÓL FAKADÓ ÉRTÉKREND

Lázár Ervin hőse próbál beilleszkedni a nagyváros arctalan embertömegébe, ez azonban csak úgy lehetséges, ha teljesen levetkőzi az értékrendjét, és maga is városivá válik. Azonban a próféta számára ez lehetetlen, egyfelől prófétai küldetése, másfelől a múltból magával hozott, levetkőzhetetlen hagyományai miatt képtelen az integrációra. „Olyan értéket hordoz magában, amelyet környezete már régen elveszített. Szerepe, hogy fenntartsa ezt az értékrendszert [...] metaforája egy olyan értékrendnek, amely lassan, de biztosan elveszti utolsó hadállásait”⁹ – fogalmazza meg Illés Ézsaiás erkölcsi feladatvállalását Kemsei István.

Visszatérő motívum a történetekben Ézsaiás pusztai múltja, mely egyszersmind nyomatékossítja az olvasóban azt a biztos értékrendet, melyet a próféta a város

idegen világában is mércének tart. Derűs mássága feltűnő a városi környezetben, ezt jelzi külseje is: „kerek arca”, mongoloid vonásai szokatlanok a városi ember számára, és az is, hogy az átlagnál többet mosolyog.

Illés Ézsaiás a városban egzisztenciális válságba kerül, hiszen se otthona (a munkásszállók, albérletek álotthonai nem nyújtanak biztonságot a város veszélyeivel szemben), se családja. „A vidék nagyon idegen volt, a falu is, a fenyők is meg a drótkötélpálya merev, fekete sziluettje, a fiú sehol sem talált egy biztos pontot” – olvashatjuk a *Mit tettél Forrai Lőrincben*.¹⁰ Kiszolgáltatott helyzete a városi tematikájú novellák két végpontjaként értelmezhető *Sárga kapualj* és *A Masoko köztársaság* hőseiéhez teszi hasonlatossá a különbséggel, hogy megalkuvásra már nem képes, a fantasztikumba menekülést pedig még nem tartja elképzelhetőnek.

A pusztát védett közegében felnövő hőst Lázár Ervin kiemeli az otthonos, biztonságos közösségből, és egy számára idegen közegbe helyezi. A puszták világa a történetek jelen idejében a hős számára már nem tapasztalható meg, lelkében viszont még mindig ott él, hiszen ebből merít erőt, innen van a szilárd alapokon nyugvó értékrendje, emlékein keresztül ebbe kapaszkodik, ehhez viszonyítja új élményeit. Gondolatban újra meg újra felidézi az otthont, mely kiszámítható szokásrendjével egykor biztonságot nyújtott. Illés Ézsaiás vágyik vissza a pusztához, húzza vissza egy számára is megmagyarázhatatlan vágyódás, amely érzés aztán egy idő múlva már a város elleni elfojtott gyűlöletté fajul.

A városba került Ézsaiás a megszokott, az otthonról hozott értékei segítségével próbálja felépíteni kapcsolatait. Társat, lakóhelyet keres magának, otthonosan próbál berendezkedni az új közegben, de mindenhol csak elutasításra talál. Nagy igyekezetében ő maga is megváltozik, mégsem tud része lenni a társaságnak, a szükség és a megélhetés a városba hajtja, a lelke azonban a pusztára húzza vissza. „Illés Ézsaiásnak akkor még igazán senkije se volt ebben a nagy, idegen városban, csupa ismeretlen arc vette körül, néha összegörnyedve feküdt a munkásszállóban a vaságyon, és éktelen honvágy gyötörte a faluja után, az anyja után, az apja után, napsütéses nyári délutánok után, amikor hadvezér volt, és varázsló volt, és indián volt, és párdúc volt, hasalt a kert végében a terebélyes lapulevelek alatt, a nyirkos földön, és kesernyés szag lengte körül, aztán lassan és puhán, nagyon barátságosan lopóztak a kert felé az árnyak [...]” – olvashatjuk a *Játék árarcban* című novellában.

Ebből a nosztalgikus felsorolásból az is nyilvánvalóan kiderül, hogy a hős nemcsak a falu, hanem a gyermekkor világába is visszavágyódik. Van Ézsaiás habitusában valami gyermeki: őszintesége, tisztasága, nyitottsága, naivitása mind-mind a gyermekhez teszi hasonlóvá, ezekről a gyermeki tulajdonságokról kellene lemondania ahhoz, hogy integrálódni tudjon a városi életbe. A szüntelen elvágyódás és a gyermeki tisztaság iránti elkötelezettség azonban arra ösztönzi a hőst, hogy a jelen és a múlt közül végül az utóbbit, a gyermekkort válassza.

A *Rozmaringban*,¹¹ a prófétatörténet utolsó etűdjében a felnőtt, házas Illés Ézsaiás felesége szavain keresztül szembesül a múltba fordulásának kudarcával: „Az a hülye gyermekkorod, az! Mit akarsz, vén ló vagy, és mindig ezt a gyerek-

kort fújod! Az a pocséta pusztád! Beledöglesz, vedd tudomásul, sohase lesz semmid. Semmid!” Majd később: „[...] te csak játszol, szétszórod magad. Ábrándozol. Nem vetted észre, hogy minden vereséged után a pusztába kapaszkodsz. Hogy mentetek a Sióra fürdeni, és a meztelen talpatokat égette a forró homok. Hogy apáddal kézen fogva jártatok a kukoricaföldek között, meg ősszel hogy futottak azok a, micsodák is – megakadt, a fiú idegen tekintetet vetett az arcára –, ja igen, ballangkórók, vagy hogy hívod, meg mit tudom én. Képtelen vagy a harcra! Igenis, ez azt jelenti, hogy képtelen vagy a harcra.

– Áskálódjak, alakoskodjak, ne riadjak meg, ha valakinek ki kell tekerni a nyakát – mondta fölényesen a fiú. Úgy vélte, igaza van.

– A nagy szívjóóságod! Az a keresztényi – húzta el a száját Kati.”

A felelősségteljes, munkás felnőtt lét és a gyermekkor biztonságos, felelőtlen játszadozásának világa kerül egymással szembe ezekben a gondolatokban. A próféta történeteknek pontosan ez az újra meg újra visszatérő ellentét a mozgatója: Ézsaiás képtelen változtatni helyzetén, idomulni a valósághoz, ezért nincs semmije, ugyanakkor tudja azt is, hogy abban a pillanatban, hogy békét köt, menthetetlenül elveszti múltját, egyéniségét. Ez a kétfelé vágyódás, a pusztaság és a város közötti kibékíthetetlen feszültség lesz az akadály, hogy teljes értékű életet éljen a városban, ezért válnak kapcsolatai ideiglenessé és beteljesületlenné.

A pusztaság megakadályozza a személyiség integrációját az új környezetébe, hiszen az otthonról hozott értékrend és a városban élők erkölcsi világának az ötvözése csupán kompromisszumok árán volna lehetséges, erre azonban a hős képtelen. A kitaszítottság érzése ezért mindvégig megmarad Ézsaiásban: százszor elátkozta emlékeit, ezek miatt nem képes idomulni új környezetéhez, ezért nem tud új kapcsolatokat kiépíteni, talán ez a legfontosabb oka annak, hogy a *Rozmaringban* a hős egy utolsó elkeseredett kísérletet tesz a pusztaság mítoszájának ledöntésére: „Illés Ézsaiás olyan reménytelenül vált, mint a szobája, csüggedten ült az ágya szélén. Ráadásul úgy érezte: ez az állapot végleges, most már sehogy sem tud kikecmeregni ebből a szobából s ebből a rossz szomorúságból sem. Mégiscsak igaza volt Katinak – gondolta fáradtan, s önmagának színészkedve nevetett –, s bár a lelke legmélyén kétely támadt, úgy hitte, valóban a gyerekkora utáni nosztalgiája mindennek az oka. Az a rohadt pusztaság!”

Választania kell a két világ között, és úgy dönt, hogy leszámol pusztai múltjával. Ez a tette azonban kudarcot vall: a pusztaság már nem úgy létezik, ahogy az emlékeiben élt. A képzeletbeli és a valóság pusztaság szembeállítását egy új, eljövendő programot jelez: a hős egy a realitás világától teljesen elszakadó képzeletbeli világot alkot múltja emléktöredékeiből (ahová egy *varázsigé* eluttogatásával lehet visszalépni), itt lelheti meg önmagát, biztonságát. Nincs szükség többé aktív prófétai szereplésre, a városlakók megmentése már nem az ő feladata, ehelyett a passzív értékörző magatartás felvétele felé mozdul el. Zárványként – egy tisztább erkölcsi utolsó mohikánjaként – való létezés marad számára ebben az idegen világban. A pusztai múlttal való leszámolás sikertelensége vezet végül a várossal való szakításhoz. Fizikai értelemben az elválás nem következik be, azonban a lelki szférában

mindez megvalósul, felhagy az emberek meggyőzésével és létrehozza magánbirodalmát: A Masoko Köztársaságot.

Illés Ézsaiás végül elveszti nevét és prófétai jellegét is, de a magasabb rendű etikát képviselő hóstípus nem tűnik el Lázár Ervin novelláiból, csupán átalakul: már nem győzködi az embereket az igazáról, nem akar megmenteni senkit, csak önmagát. Végérvényesen kiderül, hogy a két világ – a megszokott, biztos otthoni és az új, az idegen városi – nem forrasztható össze,¹² Ézsaiás számára végeredményként a meg nem értettség, a magány és a múltba fordulás marad.

A pusztai világa végül az emlékezés bizonytalan volta miatt teljesen átalakul, a tényleges, megélt múlt helyét az emlékek múltja veszi át. Lázár Ervin egy alkalommal így emlékezett vissza arra a pillanatra, amikor a múlt világa egyenlővé vált az emlékek világával: „Milyen is volt a pusztai? Építgeti az ember a képet, s egyszer csak úgy érzi: gyengeség, hogy örökkön visszavágyik. Hosszú idő múltán azt mondtam: el kéne menni, megnézni újra. Hátha az ilyen találkozás kisöpri belőlem a nosztalgiákat. Haza is mentem, s már minden más volt. Az én pusztámon három kútból húzták a vizet, valójában mindig csak kettő volt. Emlékezetem fát sem találtam. Volt-e hát Alsórácegres egyáltalán?”¹³

Az emlékezés bizonytalan voltának állít irodalmi emléket a *Rozmaringban*, amikor a hős végleg le akar számolni múltjával, azonban erre képtelen, mert a valóság és az emlékezet nem kioltja egymást, hanem az utóbbi az előbbi rovására csak még jobban megerősödik. Végül a valóságban már nem létező pusztai helyét egy képzeletbeli pusztai világ váltja fel, mely hordozza mindazokat az értékeket, melyeket a hős ehhez a világhoz kapcsolt. Ezzel a képzeletbe íródással a pusztai világ nem felszámolódik, hanem felmagasztosul, ennek a képzeletbeli pusztának a megtalálása vezet később a *Csillagmajor* novelláinak megírásához.

Az Illés Ézsaiás-történetben Lázár Ervin igyekezett összeegyeztetni a jelent a múlttal, a két szembenálló értékrend kibékítése helyett azonban a csodás, fantasztikus múlt magasztosult fel, ahol a hétköznapi emberek mesehősökké, profán mitológiai figurákká válnak.

A KÜLÖNLEGES EMBER TRAGÉDIÁJA

Kemsei István már idézett tanulmányában kísérletet tesz egy a korai novellákban végigkövethető folyamat rekonstruálására, melynek végeredményként kialakul a sajátos Lázár Ervin-i hang, és ezzel párhuzamosan megteremtődik egy olyan szilárd világkép is, melyre a későbbi kötetek novelláinak világképe felépül. Ennek a múltban gyökerező világ- és értékrendnek a megfogalmazásához vezető út első állomása a nagyvárosi novellákban megjelenő hősök (például Illés Ézsaiás) sorsának megjelenítése volt. A városi létből való kiábrándultság, a hős és az őt befogadni nem tudó közösség értékrendjének különbözősége vezet a későbbiek során a hős áthelyezéséhez a realitás világából előbb a fikció, majd pedig a mese világába, ahol a hősök képviselte eszmények uralkodóvá és mindenhatóvá válhatnak. Ennek a folyamatnak Illés Ézsaiás esetében az aktív cselekvés feladása és a passzív

szemlélődés elfogadása, a befelé, a múltba menekülés attitűdje felelt meg. Ez az Illés-novellákat lezáró aktus egy új elbeszéléstípus – és egyszersmind írásmód – felé nyit utat. Az Illés Ézsaiás-történetekben Lázár Ervin még a korban általános realista prózastílust alkalmazza. Az 1969-ben megjelent *Egy lapát szén Nellikének* című kötet novellái között azonban már találunk nem egyet, mely a mágikus realista írásmód jellegzetességeit mutatja.

A valóság művészi újrateremtésének egyik módja lehet a „mágikus realizmusnak” nevezett írásmód, melynek jeleire először a latin-amerikai szerzők (Marquez, Borges, Fuentes, Cortazar) regényeiben figyeltek fel, ugyanakkor az utóbbi idők kritikája több magyar prózaíró (Cserna-Szabó András, Darvasi László) szövegein is vizsgálta ezen írásmód jegyeit. Már Bényei Tamás is felveti a mágikus realizmusról írt alapművében (*Apokrif iratok*),¹⁴ hogy egyes magyar írók szövegeiben megfigyelhetők a mágikus realista írásmód jegyei, és itt megemlíti többek között Lázár Ervin nevét is.

A mágikus realista írásmódban fontos szerepe van a természetfölötti és a mindennapi valóság közötti látszólagos oppozíciónak. A két valóság azonban nem egymást kizáró jelenségeként érvényesül ezekben a szövegekben, sokkal inkább egymás kiegészítői, nincs éles határ a két világ között. Az írásmód jellegzetességéből adódóan a rituális és az empirikus világ között nincs határozott különbség, mivel az elbeszélő hang természetessége áthidalja a távolságot a hétköznapi és a rendkívüli között. Bényei a fantasztikumot vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a mágikus realista szöveg abban különbözik a fantasztikustól, hogy „amíg a fantasztikum alternatív világokat teremt, addig a mágikus realista szövegekben a természetfölötti elem a valóságban immanens”,¹⁵ illetve „a természetfölötti elem nem roncsolja szét a fiktív világot: magától értetődő esemény, amelynek racionális magyarázatára igény sincs.”¹⁶ Az empirikus valóságon túl jelentkező mágikus ezekben a szövegekben a lehető legnagyobb természetességgel jelenik meg. A történet szereplőinek a viszonya a csodához különböző lehet, van, akinek természetes, és van, aki elutasítja annak lehetőségét, ugyanis a mágikus gondolkodás másfajta hozzáállást igényel a világ dolgaihoz. Nietzsche szerint: „Úgy hisszük, hogy magukról a dolgokról tudunk valamit, amikor a fákról, színekről, hóról és virágokról beszélünk, pedig semmi egyebünk nincs, mint a dolgok metaforái, amelyek azok eredendő lényegének a legkevésbé sem felelnek meg.”¹⁷ A mágikus realista regények a világ nyelv általi újraalkotását a mágikus figurativitás eszközével valósítják meg. A képiség ezen módjának működését Bényei abban látja, hogy „a mágia valamiképpen a világ számunkra valóságának elképzelése, az ember és a világ közötti kapcsolat felruházása valami mágikusnak nevezhető hatalommal – mégpedig a dolgok, létezők közötti nyelvi-retorikai kapcsolatteremtés, a képiség felértékelése által”.¹⁸ Ezáltal lesz a mágikus realizmus bizonyos világmagyarázati móddá: „a mágikus realista elbeszélő inkább összeesküvéssé változtatja a világot, csak hogy ne kelljen azt nem számára valóznak, értelmetlennek látnia. Lévi-Strauss szerint a mágikus gondolkodás alapja az a tény, hogy a világban nincs elég jelentés [...] a mágia nyelvet biztosít, amely által a valóság elemei beilleszthetők egy jelentésteli rendszerbe”.¹⁹

A létértelmezés a mágikus dimenzióban realizálódik, a képzelet által átformált reális világ lehetőséget ad az elbizonytalanodott, valóságban helyét nem találó szubjektum számára egy új öndefinícióra.

A mágikus realizmus segítségével megalkotott, sejtelmes hangulatú, misztikus Lázár-történeteknek hősei közeli rokonai Illés Ézsaiásnak: különleges, éppen ezért magányos emberek, akik erkölcsi magasabbrendűségükkel, tisztaságukkal kiemelkednek az őket körülvevő közegből, amely – mivel megérteni nem képes a hős érzéseit és világát – kitaszítja őket. „Lázár Ervin hősei kerülnek a nagy szavakat, nincsenek pózaik, nem akarnak tapsot aratni. Csak apró gesztusaik vannak: legnemesebb tulajdonságaik abban mutatkoznak meg, ahogy magukra terítik a kabátot, lehajtják a fejüket, aztán visszalépnek, belesimulnak társaik sorába, ahonnét egy pillanatra magához szólította őket az író. Mihelyt meg akarják magyarázni tisztességüket, másságukat, félszeggé, sete-sutává, különccé válnak. [...] Erkölcsük nem kőtáblához, írott parancshoz igazodik, a szavakban megfogalmazott törvényeknél mélyebb emberséget, igazabb morált követnek”²⁰ – írja Tüskés Tibor a Lázár-elbeszélések különös hőseiről.

*A Masoko Köztársaság*²¹ című elbeszélésben Lázár Ervin más perspektívából közelíti meg az Illés Ézsaiás-történetekből ismerős nagyvárosi témát. A városba vett hős továbbra sem találja a közösséget, ki akar törni bezártságából, bezárkózik albérleti szobájába, és kikiáltja a Masoko Köztársaságot, mely Kemsei szavaival élve, a hős utolsó kísérlete arra, hogy a lélek belső világát és a külső világ egy végéig redukált szeletét egyesítve megteremthesse az otthonlét harmóniáját és evvel együtt a szabadságot.²² Fontos szerepe van ebben a világban a fantáziának, mely menekülési utat kínál: segít kilépni a szürke valóságból. A köztársaság határainak leírása egyszerre mutatja a kiszolgáltatottság és a magány, a határozott erkölcsiség, valamint a gyermek játékos világlátásának jellegzetességeit: Kudarc Múzeum, Siker kiállítás, Rongy-fennsík, Szeretet-kút, Barátság-forrás, valamint – a pléh lavór és Labrador szavak keveredéséből – a Plélavrador-tenger.

A Masoko Köztársaság erőszakos, kívülről jövő megszüntetése nem jelenti a birodalom tényleges pusztulását. Az albérletből kiebrudalt hős az egzisztenciális biztonságot nyújtó falakon kívül kerül, ugyanakkor létrehoz egy érinthetetlen, exkluzív lelki univerzumot. A hős képviselte értékrend nem külsőségekhez kötött: önmagában is életképes: „az államhatár a bőre lett...” A képzelet alkotta fantázia-világ egy pillanatra összeomlani látszik a rideg valóságot képviselő két marcona kilakoltató ökölcspásai nyomán, a hősnek azonban be kell látnia, hogy pontosan ők azok, akik fizikai erejük ellenére nem árthatnak a Masoko Köztársaságnak. Ők azok, akik nem is érthetik, mit jelent az egész értékmentő fantáziajáték, számukra ismeretlen szavak a játékosság, a mosoly, a szeretet, a barátság, képtelenek résztvetni érezni.

Így épül tovább a *Rozmaring*ban először megmutatkozó „lelki puszta”: a hőst körülvevő világ kézzelfogható realitása lényegtelené válik a képzelet megfoghatatlan fantasztikumának fényében. *A Masoko Köztársaság* főszereplője különleges ember, ezért marad végérvényesen magára a részvétlen városi közeggel szemben. En-

nek ellenére mégsem negatív a novella végkicsengése, hiszen miként a mesékben, itt is megtalálja a hős a boldog véget: „Villamosok húztak el mellette – sárga sárkányok, autóbuszok – kék sárkányok, emberek – szivárványszínűek. Minden találkozásnál összehúzta magát, azt hitte, kiszolgáltatott. Elhagyta a külváros lompos házait, rámeredtek egy új lakótelep kegyetlen kockái, s akkor megérezte, hogy legbelülről mosoly árad szét benne. [...] Most tudta meg, hogy a Masoko Köztársaság nem halt meg. Ott van benne legbelül.”

A különleges ember szinte mesés tulajdonságokkal rendelkezik: a bűvész (*A bűvész*), aki tényleg át tudja változtatni a nyulat tigrissé, a kútásó (*A bolond kútásó*), akit mindenki bolondnak tart, mert ahelyett, hogy kutakat ásna, inkább az eget ostromolja csákányával, az öreg (*A Föld szíve*), akinek akarata nélkül a Nap nem tud túllendülni a holtponton, a gyűjtögető (*A gyűjtögető*), aki tárgyak helyett azoknak üregeit, a semmit gyűjti, mind-mind tipikus, meg nem értett figurája Lázár Ervin novelláinak. Ezek a történetek első pillantásra hétköznapi emberekkel, hétköznapi helyszíneken történnek – ennyiben talán realistának nevezhetőek –, azonban van egy pont, amikor realista történetmondás átvált fantasztkusba, amitől az egész novella hangulata misztikussá, történése irreálissá válik. Érdekes megfigyelni a különlegessel szembesülő hétköznapi ember reakcióját ezekben az esetekben. „Akkor kezdték bolondnak nevezni, amikor se szó se beszéd, abbahagyta a kútásást, kifeküdt egy kerek rét közepére, karját tarkója alá illesztette, és naphosszat bámulta az eget” – olvashatjuk *A bolond kútásó*ban.²³ A hétköznapi realitáshoz szokott emberek képtelenek hinni a csodában, a különleges ember pedig meg nem értett zsenivé, magányos hőssé válik, akit jobb esetben a cirkuszban mutogatnak, mint egy kihalásra ítélt faj utolsó példányát. „A közönség megdöbbenve látta, hogy a bűvész verejtékben úszó arca fénylővé gyúlt. Hirtelen csend lett, s a fénylő arcú férfi, lötyögős szürke ruhában, így szólt:

- Nincs trükköm.
- Hogyhogy nincs? – kérdezte a fizikatanár.
- Egyszerűen nincs. Valóban tigrissé változtatom a nyulat.”

A bűvészhez hasonlóan a gyűjtögető és az öregember vesztét is az emberek vaksága, hitetlensége okozza. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg *A bolond kútásó* egyik elemzésében is: „Ám az eufória nem sugárzik át a publikumra: a csoda elől az emberek eltakarják a szemüket, s minthogy tévedésüket belátni képtelenek, makacsul hajtogatják megcáfolt sztereotípiájukat.”²⁴

Az *Isten választott emberében*²⁵ definiálja először Lázár Ervin azt a magasabb értékrendet, melyből a különleges ember mássága ered: a szeretet krisztusi parancs lesz az, mely arra készíti az egyént, hogy akkor is szeresse felebarátját, ha az gyűlöli őt. Az ebből fakadó reménység csal mosolyt az arcára, és ad határozott küldetést neki, még a legreménytelenebb helyzetben is. „Te engem nem tudsz szétlőni, én sérthetetlen vagyok – mondta a másik fénylő mosollyal, s előrelépett a fegyvercsövek felé.” Ez a másik embert kereső feltétel nélküli elfogadás ismerhető fel Illés Ézsaiás prófétai allűrjeiben, és ezen a hótiszta erkölcsön esik folt, amikor félreértve feladatát – a bibliai Jónáshoz hasonlóan – küzd küldetése ellen.

Az *Egy lapát szén Nellikének* utolsó jelenetében öreg barátja templomba hívja Ézsaiást, a próféta azonban visszautasítja az invitálást. Úgy tűnik, ez az a mélypont, amikor a prófétának szembesülnie kell útvesztésével, és ebből fakadóan próbálkozásainak kudarcával. Ezt a kudarcot oldja fel a *Rozmaring*, Ézsaiásának játékosága és a gyermekkor világának megtapasztalása, mely egyben az elveszettnek hitt világrend újrafelfedezése is, visszatalálás a helyes útra. A *Masoko Köztársaságban* konkrétan is megjelenik egy Krisztus-kép (*Krisztus az Olajfák hegyén*), mely a történet végére külsőből belső valósággá válik; megtoldva a belső biztonságot, teljességet sugárzó mosollyal már tényleges állásfoglalás lesz a keresztény értékrend mellett.

Ebből a magasabb erkölcsi perspektívából lesz képes megítélni a támadók erkölcsstelenségét Isten választott embere: „Mert süt belőletek a gonoszság, rothadtok belülről, és azt hiszitek, tiétek a világ, hogy kegyetlenkedéseitekkel, rablásaitokkal, gyilkosságaitokkal kiharcoltatok magatoknak valamit...” Ugyanerről a morális alapról ítélezik a narrátor a városlakók felett: „Isten választott emberének holtteste éppen úgy a dögkútba került, mint a törvényen kívülieké”

A *bolond kútásót* elemezve Tarján Tamás egyenesen meseinek nevezi a hőst: „Mesei a főhős figurája, akinek nem individuuma, egyéni személyiségjegyei, hanem kategóriája fontos: ő a kútásó.”²⁶ A mese igazsága mindenkire egyaránt érvényes, mindenkinek biztatást adhat: van remény még a legkilátástalanabb helyzetekben is. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az ebből a reményből fakadó jutalom ebben a világban elérhetetlen, a hősök által képviselt értékrend nem talál visszhangra az emberek szívében. Ahogy a kútásó elrugaszkodik a földtől, és az eget kezdi ostromolni csákányával, úgy lépnek ki vele együtt szimbolikusan Lázár Ervin különleges hősei a valóság dimenziójából a mesék varázslatos világába. A novellák különleges alakjainak heroikus küzdelme mitológiai magasságokba emeli őket, igaz az emberi gonoszság képes elpusztításukra, de az általuk képviselt kiemelkedően magas értékrend átíródik egyik történetből a másikba.

A XX. század hatvanas éveiben fellépő írónemzedék a hagyományos epikus formákon túllépve új elbeszélőformákkal kísérletezett. Ennek a hagyományos formákat átalakító irodalmi hullámnak eredményeként Lázár Ervin is szakít korai szociografikus ihletettséggű realista elbeszéléseivel, és a mesék világát idéző mágikus realizmus felé fordul.

A megközelítési mód tehát változik, a téma azonban változatlan marad: Lázár Ervin hősei sorsán keresztül az egyén múltjának és jelenének összefüggését beszéli el. Történeteinek fiatal szereplői a falu világából érkeznek, és annak szilárd, hagyományokba rögzített erkölcsiségéből építik fel saját moráljukat. A faluból a városba kerülve ezt az otthon megtapasztalt erkölcsöt igyekeznek prófétai lelkülettel az igazi közösséget elvesztett városlakók számára közvetíteni. Sorsuk azonban eleve kudarcra van ítélve, hiszen különbözőségük okán képtelenek beilleszkedni a nagyvárosi közegbe, ugyanakkor a városi ember sem képes megváltozni és elhagyni felszínes értékeit.

Ezeknek a prófétai lelkületű hősöknek legtöbbször nevük sincsen, múltjuk is a homályba vész, mintha ez is azt jelezné: nem a személy a fontos, hanem az általa képviselt

selt értékrend. Külön csoportot képeznek a nagyvárosi elbeszéléseken belül az Illés Ézsaiás-történetek, melyekben a prófétai nevű és hevületű hős életének mozzanatait végigkövetve a küldetés kudarcával szembesülhetünk. Illés Ézsaiás a *Rozmaring* című novella végén a való világ elől az emlékeiből felépülő biztonságos múltba menekül. A reálisba behatol a fantasztikum megváltoztatva ezzel a szöveg játékszabályait, ez pedig lehetőséget ad egy olyan alternatív múlt megalkotására, mely végső soron az emlékező saját, biztonságos, de mégiscsak elképzelt múltjává válhat. ❖

J E G Y Z E T E K

- 1 KEMSEI: i. m. 42.
- 2 LÁZÁR Ervin: *A kerek arcú*. In *Hét szeretőm*. 2006, Osiris, 95–104.
- 3 *Rozmaring, Mit akar ez a kerek arcú?, Búbos pacsirta, Egy lapát szén Nellikének, Játék álarcban*.
- 4 LÁZÁR Ervin: *Mit akar ez a kerek arcú?* In *A Masoko köztársaság*. 1981, Kozmosz könyvek, 37–49.
- 5 LÁZÁR Ervin: *Játék álarcban*. In *Kisangyal*. 2002, Osiris, 158–166.
- 6 LÁZÁR Ervin: *Egy lapát szén Nellikének*. In *Hét szeretőm*, 2006, Osiris, 152–192.
- 7 KEMSEI: i. m. 42.
- 8 LÁZÁR Ervin: *Búbos pacsirta*. In *Hét szeretőm*. 2006, Osiris, 125–133.
- 9 KEMSEI: i. m. 42.
- 10 LÁZÁR Ervin: *Mit tettél, Forrai Lőrinc!* In *Kisangyal*. 2002, Osiris, 66–73.
- 11 LÁZÁR Ervin: *Rozmaring*. In *Hét szeretőm*. 2006, Osiris, 193–206.
- 12 KEMSEI: i. m. 42.
- 13 NÁDOR Tamás: *Lázár Ervin*. In *Uő. 33X10, interjúk és vallomások az ifjúságról és az irodalomról*. 1980, Kozmosz, 282.
- 14 BÉNYEI Tamás: *Apokrif iratok*. 1997, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- 15 BÉNYEI: i. m. 54.
- 16 BÉNYEI: i. m. 56.
- 17 BÉNYEI: i. m. 93.
- 18 BÉNYEI: i. m. 95.
- 19 BÉNYEI: i. m. 97.
- 20 TÜSKÉS Tibor: i. m, 1977, 215.
- 21 LÁZÁR Ervin: *A Masoko Köztársaság*. In *A Masoko Köztársaság*. 1981, Kozmosz Könyvek, 310–314.
- 22 KEMSEI: i. m. 44.
- 23 LÁZÁR Ervin: *A bolond kútásó*. In *A Masoko Köztársaság*. 1981, Kozmosz Könyvek, 335–337.
- 24 *A bolond kútásó*. In REMÉNYI József – TARJÁN Tamás szerk. *Magyar irodalom, 1945–1995: Műelemzések*. 1999, Corvina, 160.
- 25 LÁZÁR Ervin: *Isten választott embere*. In *Kisangyal*. 2002, Osiris Kiadó, 104–110
- 26 REMÉNYI – TARJÁN: i. m. 160.

Nagy Gáspár (1949–2007)